

EGYETEMI REFORMOK A XVI. SZÁZADBAN – PHILIPP MELANCHTHON MUNKÁSSÁGA NYOMÁN

Sanda István Dániel, sanda.daniel@tmpk.uni-obuda.hu
Óbudai Egyetem

Bevezetés

A Melanchthon születésének 500. évfordulóján, 1997-ben megjelent tisztelegő írások közül kiemelkedett a Keresztyén igazság című folyóiratban *Ittész János* tollából megjelent A „majdnem elfelejtett” *Melachthon* címet viselő tanulmány. (*Ittész*, 1997.) A későbbi evangélikus püspök írása egyrészt rámutat *Melanchthon* lutheri reformációban betöltött központi szerepére, másrészt személyének – legalábbis Magyarországon – szinte teljes feledésbe merülésére. Elfeledettsége annak ellenére létező jelenség, hogy alakja rendszeresen felbukkant a magyar neveléstörténeti tankönyvekben (*Nóvik*, 2018).

Az évfordulóhoz kapcsolódóan a neveléstörténet-írás egyik „régis adósságát” törlesztette *Mikonya György* a Magyar Pedagógia folyóiratban *Philipp Melanchthon* a tanító címmel megjelent kiváló dolgozatával. (*Mikonya*, 1998.)

Az elmúlt húsz évben a Melanchthon-kutatás – többek között a születésének 500. évfordulójára rendezett nemzetközi vándorkiállításnak is köszönhetően – új lendületet vett. (*Dauth és mtsai*, 1997.) Ugyanakkor hazánkban az elmúlt időszak e témájú írásait áttekintve még mindig komoly hiátusokat tapasztalhatunk.

Jelen munkánk apropója, hogy a 22 éves *Melanchthon* éppen 500 évvel ezelőtt, 1519 őszén – biblikusként – kezdte meg teológiai professzori tevékenységét, exegetikai előadásokat tartva a Wittenbergi Egyetem Teológiai Fakultásán.

E tanulmány keretében – már csak a terjedelmi korlátok miatt is – az iskolaügyben végzett tevékenységének vizsgálatára szorítkozunk, és bemutatjuk egyetemi reformjainak máig tartó hatását.

1. Melanchthon származása és ifjúévei

Philipp Melanchthon 1497-ben született Bretten városában. Apja választófejedelmi fegyvermester volt, akitől az ifjú *Philipp* imádkozni is tanult, mert apja éjjelenként, akár egy szerzetes, megszakította az alvást és ágya előtt térdelve fohászkodott.

Apjától örökölt neve *Philipp Schwartzert* volt. Egyik távoli rokona, a jelentős humanista tudós, *Johannes Reuchlin* adta *Schwartzert*nek az új –

Melanchthon – nevet, görögre fordítva a *Schwartzzerdt* (németül feketeföldet jelentő) nevet.²⁶

Tanulmányait Pforzheimben, Heidelbergben és Tübingenben végezte. Már diákévei alatt több tankönyvet írt. Az 1518-ban kiadott görög tankönyve száz éven át használatban maradt és több mint 40 kiadást ért meg. (Jung, 2010.) A könyv sikerének titka annak ügyes módszertani felépítése volt, mert nem egyszerűen egy nyelv elsajátítását tartotta fontosnak, hanem a klasszikus irodalom megismertetését, és ezzel együtt az erkölcsi nevelést, a személyiség átfogó formálását.

2. A professzorrá válás körülményei

Az 1502-ben alapított Wittenbergi Egyetemen *Bölcs Frigyes* tartományúrnak Szászország választófejedelemének az volt a szándéka, hogy ezen az egyetemen ültessék át gyakorlatba a humanisták oktatási alapelveit. A diákoknak a latin nyelv tanulása mellett kötelezővé tették a görögöt és hébert is. Képessé kívánták tenni őket arra, hogy eredeti nyelven olvassák az ókori görög-római világ minden szövegét, a filozófiákat éppúgy, mint a bibliaiakat, és ennek alapján értelmezzék azokat. Wittenbergben ekkor görög-tanárt kerestek, de *Reuchlin* nem fogadta el a felkérést, hanem az unokaöccsét, *Melanchthont* ajánlotta. *Luthernek* más jelöltje volt, de a választófejedelem akarata érvényesült, és a mindössze 20 éves fiatalember professzor lett a humanista reformegyetemen, amely később a reformáció csúcsegyetemévé vált. (Jung, 2010. 16.)

Beköszöntő beszédében a tanulmányok humanista szellemű, a Bibliára épülő megújításáról szólt „*Studienreform an der Leucorea*” címmel. Az 1518-ban elmondott program alábbi részletei bepillantást nyújtanak a fiatal professzornak az iskolaügy teljes vertikumát felölelő koncepciójába.

„...Die Schulbildung, die sogenannte Grundausbildung in Grammatik, Dialektik und Rethorik, muß man sich so weit aneignen, daß man im Reden und im Denken geschult ist und nicht unvorbereitet den Höhen der Wissenschaft zusterbt. Zum Lateinischen muß die Kenntnis des Griechischen treten, damit man bei Lektüre der Historiker, Redner und Dichter überall auf den Kern der Sache selber trifft und nicht auf ihr Schattenbild wie Ixion, der die Juno umarmen wollte und an eine Wolke geriet. Hast du dir gleichsam diese Wegzehrung verschafft, im abgekürzten Verfahren und ohne Beschwerde, wie Plato sagt, dann gehe an die philosophie heran. Denn ich bin durchaus der Auffassung, daß einer, der etwas Bedeutendes in der Theologie oder in der Öffentlichkeit leisten will, wenig erreichen wird, wenn er nicht seinen Geist zuvor in den Geisteswissenschaften – denn das meine ich mit Philosophie – mit Überlegung und in gehörigem Maße gesucht hat...

²⁶ A humanisták ebben a korban nem szerették a német neveket és görög vagy latin tudósneveket vettek fel.

...Ich umfasse also mit der Bezeichnung Philosophie die Naturwissenschaft, die Sittenlehre und die Geschichte. Wer darin richtig ausgebildet worden ist, hat sich den Weg zum Gipfel geebnet. Will er Rechtssachen vertreten, dann weiß er, wie er eine inhaltsreiche, glänzende Rede halten kann, will er ein Staatswesen leiten, weißer, wo er die Normen für Billigkeit, Sitte und Recht erfahren kann...

...Wenn könnte die große Not unseres Jahrhunderts nicht rüren, das durch die Sorglosigkeit unserer Landsleute die alten Autoren vermissen muß und obendrein den Gewinn einbüßt, den auch die Heutigen aus den Schätzen der Alten gezogen hätten, wenn diese nicht verlorengegangen wären?..." (Plöse und Vogler, 1989, 167-168. alapján idézi: Mikonya, 1998.)²⁷

Ez az 1518-ban elmondott program a maga teljes egészében megfelelt a humanizmus és a *Melanchthon* által nagyra értékelt *Erasmus* szellemiségének. Ugyanakkor beleillett a wittenbergi teológiai reformtörekvések sorába is. Hiszen a skolasztika elleni tiltakozás, éppenséggel a Biblia alapos tanulmányozását is jelentette, amelyhez *Melanchthon* filológiai megközelítése az új tudományos alapot szolgáltatva. Ezért is üdvözölte *Luther* oly lelkesen az új kollégát, és szorgalmasan tanulta nála a görög nyelvet. *Melanchthon* is hallgatta *Luther* előadásait és hamarosan ő is a reformáció eseményeinek középpontjába került. (*Mikonya, 1998.*)

3. A tanítás és az iskolák iránti elkötelezettsége

A Sola scriptura elvén a reformáció egyik alap gondolata volt az oktatás átalakítása. *Luther* azt követelte, hogy tanítsák a hátrányos helyzetűeket és a lányokat is, *Melanchthon* pedig –szenvedélyes tanárként – valóra váltotta ezt a követelményt. 1530-ban Wittenbergben iskolát létesítettek lányok számára. (*Dauth és mtsai, 1997. 36.*)

Az egyetemi oktatás mellett saját házában is berendezett egy iskolát, amelyet 1521-22-től 1529-1530-ig működtetett.²⁸ Tanítványait nem csak olvasni, írni, számolni és latinul tanította, hanem imádkozni is: reggel, étkezések előtt és után, valamint este. Magántanulói számára külön imaszövegeket is írt. (*Schairer, 1914.*)

Melanchthon szívesen és gyakran készített személyes tanterveket egyes diákok számára. Nagyon hamar népszerű lett, és a diákok miatta mentek Wittenbergbe, és nem elsősorban *Luther* miatt. Már 1520-ban ötszáz-hatszáz diák ült *Melanchthon* előadásain, *Luthernél* pedig „alig” négyszázan voltak. (*Jung, 2010. 35.*)

²⁷ Melanchthon beköszöntő beszédének magyar nyelvű fordítása a függelékben olvasható.

²⁸ Ez a ház még ma is áll, és a Collegienstraße 60. szám alatt megtekinthető.

4. Pedagógiai koncepciója

Melanchthon korában a pedagógia még nem vált önálló tudománnyá, ezért nem írt pedagógiai témájú tankönyvet.²⁹ Azonban már *Melanchthon* is tartott pedagógia témájú előadásokat, és foglalkozott pedagógiai kérdésekkel a retorika, az etika és a pszichológia keretében is. Számára az oktatás nem öncél volt. Az oktatáspolitikáról pedig úgy vélekedett, hogy az a társadalom színvonalának egyik fokmérőjére. (*Schairer*, 1914.)

A tanári munkát *Istentől* rendelt hivatásnak tekintette. Meggyőződéssel vallotta, hogy egyetlen létforma sem ad több örömet, mint az iskolai élet, mert a szellemileg egészséges ember számára már az igazság felismerése is kimondhatatlan gyönyört szerez. Többször kifejtette, hogy az igazság meglátása a legfőbb cél, amire az ember teremtett.³⁰ (Máté 5:6), (János ev. 17:17).

5. Pedagógiai elvei

Melanchthon fő pedagógiai fogalmai: eloquentia, lectio, imitatio és declamatio. A legfontosabb vezérelv az eloquentia, az ékesszólás. A tanulás során a fogalmak és dolgok megértésére kell törekedni. Ennek az alapja a nyelvtani felismerés és a valós ismeretszerzés, a fogalmak és dolgok világos leírásának képességével összekötve. *Melanchthon* szerint az olyan megértés, amely nem talál megfelelő nyelvi kifejezést, vagyis, például ha a diák nem tudja saját szavaival megfogalmazni az adott összefüggéseket, akkor, az nem tekinthető valódi megértésnek. A megértés és a verbalitás elválaszthatatlanok. Az elokvenciához a lectio-n, az olvasáson át visz az út: a klasszikusok olvasásával egyszerre tanulható a nyelv és az adott tantárgyak. Természetesen a Biblia olvasása is fontos, és naponkénti feladat. A lectio-t követi az imitatio, a klasszikus szerzők, különösen *Cicero* stílusának utánzása. Erre azért van szükség, , hogy a diákok el tudjanak készíteni és elő tudjanak adni egy saját latin nyelvű beszédet. Wittenbergben 1524-ben *Melanchthon* vezette be a tanulmányokban a deklamációk szokását, és ezzel máig hatóan formálta az egyetemi oktatás stílusát. (*Friedensberg*, 1917.)

6. Pedagógiai gyakorlata és a módszertani újításai

Melanchthon felállított számos tanulás- és tanítás-módszertani szabályt. A jó példákat hatékonyabbnak gondolta a szabályoknál. Fontosnak tartotta a gyakori ismétlést. Hasznosabbnak tartotta kevés dologgal alaposabban foglalkozni, mint sok mindennel felszínesen. Szorgalmazta a diákok aktivitását. Azt vallotta, a változatosság fenntartja a tanulásvágyat, az unalom viszont veszélyes ellensége a hatékony tanulásnak. (*Jung*, 2010.)

²⁹ Ezt majd bő száz évvel később a Cseh-morva testvérek utolsó püspöke, Jan Amos Comenius sárospataki működése során teszi meg először.

³⁰ Boldogok, akik éheznek és szomjúhozják az igazságot. Máté 5:6. *A te Igéd igazság. Jan. 17:17.*

7. Tankönyvírói tevékenysége

Amint a fentiekben már utaltunk rá, pedagógiai munkásságának fontos része volt a tankönyvírás. Kivételesen széles érdeklődési köre és nagy munkabírása ezen a tevékenységi területen is kifejezésre jutott. A már említett görög nyelvtan mellett írt latin nyelvtankönyvet, dialektika, dogmatika, etika, retorika és történelem, sőt természetrajz könyvet is. Ezeket fekete borítóval – a szerző nevének titokban tartásával – katolikus iskolákban is széles körben használták. (Reble, 1989. 87.) Például *Melanchthon* egyetemes világtörténete az akkori Felső-Magyarországon 18 kiadását érte meg, és az iskolai oktatásban mindenfelé használták. (Dauth és mtsai, 1997. 42.)

8. Műveltség-fogalma

Felfogása a szerint az oktatáshoz szorosan hozzátartozik a vallásoktatás. Fentebb idézet székfoglalójában szoros összefüggésben láttatta a kegyességet (pietas) és a műveltséget (eruditio). Létezik műveltség kegyesség nélkül is, de az igazi és magasabb szintű műveltségnek szüksége van a kegyességre is. Meggyőződése szerint fordítva, az igazi kegyességhez is mindig hozzátartozik a műveltség. A műveletlen kegyességet – például a babonáság veszélye miatt – nem sokra becsülte. (Friedensberg, 1917.)

9. Iskolai reformjai

Vizitációi során számos német iskolát meglátogatott és megújított. Szorgalmazta a háromosztályos, úgynevezett triviális iskolák alapítását. Ennek érdekében alkotott egy iskolai rendtartást is, ami bekerült az Unterricht der Visitation³¹ című kötetbe. Az ő nevéhez köti az egyetemes neveléstörténet az első tanterv megalkotását. a szász választófejedelemség iskoláinak új rendjét alakította ki, (Mészáros, 1981. 51.) majd 1559-ben a württembergi iskolai rendet, amely a helyi tantervi rendelkezések mellett azért is korszakos jelentőségű, mert először fogalmazza meg részletesen több tartomány egységes közoktatási rendjét. Amikor az általa kidolgozott tantervi rendszert 56 német városban – kötelező érvénnyel – bevezették, akkor egy felülről jövő, tudatos tananyagszabályozás kezdeti lépései indultak el. (Veszprémi, 2000. 59.)

Iskolába azért kell járni, mert az egyháznak és a társadalomnak iskolázott emberekre van szüksége. *Melanchthon* latin iskolája három osztályra tagolódott. Az első osztályban olvasni tanulnak a gyermekek németül, többek között a „Miatyánk...” kezdetű imádság segítségével. A másodikban a latin nyelvvel foglalkoznak. Mellette a Biblia, a katekizmus é a zsoltárok segítségével folyt a vallásoktatás. A zsoltárokból *Melanchthon* „egy keresztyén élet foglalatát” látta. Mindennaposak voltak a memoriterek. A harmadik osztályban haladó latint tanítottak *Ciceróval*, *Vergiliusszal*,

³¹ Jelentése: Útmutatás a vizitátoroknak. Luther hivatalos jóváhagyása után 1528-ban nyomtatták ki.

Ovidiusszal, ezt egészítették ki a stílusgyakorlatok, valamint a dialektikával és retorikával való foglalkozás. Ebben az osztályban már állandóan latinul kellett beszélniük a diákoknak. (*Bavinck*, 1923.)

Melanchthon a triviális iskolák mellett magasabb fokú humanista iskolákat, úgynevezett Oberschule-kat is alapított. Ezek közül a leghíresebb a nürnbergi, amely a modern humanista gimnázium prototípusává vált. Nürnbergben 1524-ben határozta el a városi tanács a magasabb fokú iskola alapítását, és *Melanchthont* nevezte meg rektornak. A tisztséget a wittenbergi egyetemi professzor természetesen nem fogadta el, de személyesen működött közre az alapítás előkészítésében, és jelen volt az iskola megnyitásán 1526-ban. (*Jung*, 2010.)

Ebben a „felső” iskolában négy tanár tanított: az első retorikát és dialektikát, a második latin irodalmat, a harmadik matematikát, a negyedik pedig görögöt. A tanulók ezzel elsajátították a „szabad művészetek” nagy részét, amelyek nélkülözhetetlenek voltak az egyetemi tanulmányokhoz.³²

10. A felsőoktatási intézményekre gyakorolt hatása

Melanchthon alkotta meg az 1502-ben alapított wittenbergi egyetem szabályzatát, egy olyan tanulmányi rendet, amely nemcsak az előadások kezdetét és tartalmát írta elő, hanem rendelkezett a diákok magatartásáról is. (Erről bővebben lásd még: *Friedensberg*, 1917.)

Ezen kívül hatással volt számos egyetem alapítására és különösen az egyetemi reformok folyamataira. Így Tübingenre, az Odera menti Frankfurtba, Rostockra, Lipcsére, Heidelbergre, a Lahn menti Marburgra, Jénára és a távoli Königsbergre. Személyes tekintélye és egykori tanítványaival folytatott kiterjedt levelezése útján – melyekben gyakran adott tanácsokat –, közvetett befolyást gyakorolt az egyetemek arculatának kialakulására, anélkül, hogy személyesen jelen lett volna.³³

Egy konkrét példán keresztül mutatom be, hogyan járult hozzá *Melanchthon* a tübingeni egyetem reformjához. Ahhoz az egyetemhez, mellyel saját fejlődése okán állt egészen személyes kapcsolatban. A Württembergi hercegség 1534-ben vált a reformáció hívévé. A wittenbergi reformátor, *Erhard Schnepf*, és az egyetem kancellárja, *Johannes Knoder* a herceg megbízásából azonnal meghívták levélben *Melanchthont*. E felkérést különösen érdekessé teszi, és egyúttal rámutat *Melanchthon* különleges személyiségére, mert nemcsak a protestánsok, hanem a régi hitet valló professzorok is őt kívánták, mert ő „nem harapós és irigy, hanem illedelmes, barátságos és békés”. *Melanchthont* csábította a feladat, de a döntést választófejedelmére bízta. A fejedelem úgy döntött, hogy *Melanchthonnak* Wittenbergben kell maradnia. Viszont 1535-ben –

³² E nürnbergi „felső” iskolával *Melanchthon* megalapította a német nyelvterület első gimnáziumát. Az intézmény mai jogutódja *Melanchthon-Gimnázium* néven működik.

³³ *Melanchthon* műveinek legteljesebb gyűjteménye a *Corpus Reformatorum*ban található meg, de emellett óriási levelezést folytatott. 9600 levele maradt fenn.

Melanchthon ajánlásával – érkezett Tübingenbe *Joachim Camerarius*³⁴. Ő 1541-ig maradt, és ekkor vállalt professzori állást Lipcsében.

1536-ban újra meghívták *Melanchthont* Tübingenbe. 18 év múltán visszatért abba a városba, ahol az akadémiai karrierje kezdődött,³⁵ és közreműködött új tanárok – közöttük számos korábbi tanítványa – meghívásában. Gazdagon – 100 gulddal megajándékozva – tért vissza Wittenbergbe. Később többször is kapott professzori meghívást, de ezeket visszautasította, viszont továbbra is részt vállalt a tübingeni egyetem továbbfejlesztésében.

Az ő hatására intenzívebbé tették Tübingenben a nyelvtanulást. A diákoknak mind Arisztotelészt, mind a Bibliát a szövegek eredeti nyelvén kellett olvasniuk. Azokat a professzorokat, akik szembeszálltak a reformokkal, elbocsátották. A diákokat kötelezték az istentiszteleti alkalmak látogatására, és szorgalmazták, hogy erkölcsös életet éljenek. (*Jung*, 2010.)

Összegzés

Melanchthont az oktatásügyben szerzett érdemei miatt már a XVI. század 90-es éveiben a Praeceptor Germaniae³⁶ címmel illették. Az újabb kutatások nyomán ma gyakran nevezik őt Európa tanítójának, mivel egyrészt hatása nem korlátozódott a német nyelvterületekre, hanem kiterjedt az egész kontinensre, másrészt hosszú távra kihatóan formálta az egyház, az oktatás és a művelődés történetét.

Büszkén számolt be *Melanchthon* arról, hogy otthonában asztalánál, az ebédnél egyszer 11 különböző nyelv szólalt meg. Így válik érthetővé, hogy kiterjedt levelezése, egykori tanítványai és tisztelői nyomán hatása elért Izlandig, Dániáig, Norvégiáig, Svédorszáig, Angliáig, Franciaorszáig, Olaszorszáig, Spanyolorszáig, Csehorszáig, Pomerániáig és Lengyelorszáig. Számunkra különösen fontos *Melanchthon* különleges vonzódása a magyar földről és Erdélyből érkezett diákok iránt, ami a honi reformáció gyors és sajátos terjedéséből eredt. 1522 és 1560 között 422 magyar peregrinus diák tanult hosszabb-rövidebb ideig Wittenbergben. Közülük számosan *Melanchthon* személyes ajánlólevelével tértek haza, és váltak előbb iskolamesterként, majd lelkészként a reformáció elkötelezett harcosaivá. (*Sanda*, 2011.)

A *Melanchthon*-díjas katolikus teológus, *Siegfried Wiedenhofer* a születésének 500. évfordulóján rendezett emlékülésen így méltatta *Melanchthont*: „Ő a reformáció korának legnagyobb ökumenikus alakja.” (Idézi: *Dauth und Zwickl*, 1997. 59.)

³⁴ Joachim Camerarius volt Melanchthon legközelebbi barátja és bizalmasa.

³⁵ A még csak 16 éves fiatalember 1514-ben Tübingenben tette le a magiszteri vizsgát, és valamennyi vizsgázó közül a legjobbnak – primus omnium – bizonyult.

³⁶ Jelentése: Németország tanító mestere

Irodalomjegyzék

Asztalos Miklós (1932): A wittenbergi egyetem és a magyar kálvinizmus. In: A bécsi magyar történeti intézet évkönyve. II. Budapest.

Bavinck, H. (1923): A keresztyén pedagógia alapelvei. Budapest.

Dauth, M und Zwickl, A. (1997, Hrsg.): Philipp Melanchthon Briefe für Europa. Dauth, K. & Partner GmbH. Karlsruhe.

Fraknói Vilmos (1873): Hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. Budapest.

Friedensberg, W. (1917): Geschichte der Universität Wittenberg. Halle.

Friedenthal, R. (1983): Luther élete és kora. Gondolat Kiadó, Budapest.

Ittész János (1997): A „majdnem elfelejtett” Melanchthon. 500 éve született az Ágostai Hitvallás írója. Keresztyén igazság. 3-4.

Jung, M. H. (2010): Philipp Melanchthon und seine Zeit. Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co. KG.

Luther, M. (1983): Asztali beszélgetések. Helikon Kiadó, Budapest.

Mészáros István (1981): XVI. századi városi iskoláink és a »studia humanitatis«. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Mikonya György (1998): Philipp Melanchthon, a tanító. Magyar Pedagógia. 1998. 231-237.

Nóbik Attila (2018): A protestantizmus képe a magyar neveléstörténeti tankönyvekben. In: Szőke Anna (szerk.): „Sem magasság, sem mélység nem rettent!” Kulturális értékeink a Kárpát-medencében III. Tanulmánykötet a reformáció 500. évfordulója alkalmából 2017-ben rendezett emlékkonferencia előadásaiból. Kiss Lajos Néprajzi Társaság, Kishegyes. 249-270.

Plöse, D. und Vogler, G. (1989, szerk.): Buch der Reformation. Union Verlag, Berlin.

Reble, A. (1989): Geschichte der Pädagogik. Klett, Cotta.

Sanda István Dániel (2011): A reformáció hatása a magyar és az erdélyi protestáns nevelésre. Neveléstörténet. 16: 1-2 pp. 91-99. 9 p.

Schairer, M. (1914): Das religiöse Volksleben am Ausgang des Mittelalters. Verlag Teubner. Leipzig.

Sólyom Jenő (1933): Luther és Magyarország. A reformátor kapcsolata hazánkkal haláláig. Budapest.

Veszprémi László (2000): Didaktika – áttekintő alap a felsőoktatás és a pedagógus-továbbképzés számára. APC-Stúdió, Gyula.

Függelék:

Philipp Melanchthon német nyelvű beköszöntő beszéde idézett részletének magyar fordítása:

Nagyrabecsült Rektor Úr és igen tisztelt Professzor Urak!

Az életkörülményeim, a magam csendes tanulmányai távol tartanak az ilyen ünnepi összejövételektől, és az ilyen tiszteletre méltó tudósok társaságától. Az előttem álló feladat nehézsége meg is elijesztett volna, ha az igaz tudományok szeretete és a hivatalomból adódó kötelesség nem figyelmeztetne arra, hogy az új tudományos eredmények alapján, a további stúdiumokra vonatkozó javaslatokat tegyek az összegyűlt tudósok társaságának.

A német fiatalok némelyike most is ezeket az otromba érveket hangoztatja: A humanista tudományok tanulmányozása túl nehéz, és ehhez mérten túl kevés a hasznuk; a görög nyelv csak olyanoknak való, akiknek sok idejük van és dicsekedni akarnak a tudásukkal; a héber nyelv hasznossága kétséges, ezalatt pedig a hagyományos tudományok érvényüket veszítik, a filozófiát mellőzik... Ki ne látná be, hogy aki a tanulatlanok ilyen seregével szembeszáll, annak bizony nem Theseusnak, hanem egyenesen Herkulesnek kellene lennie! ... a tudományokat meg kell szabadítani a rárakódott rozsdától és portól, hogy visszanyerjék eredeti fényüket.

Az alapfokú oktatás során, a grammatikában, a dialektikában és a retorikában olyan szintig kell eljutni, hogy helyesen tudjunk beszélni és gondolkodni. Így nem leszünk felkészületlenek a magasabb tudományokban való elmélyüléshez. A latin nyelv ismeretét a göröggel kell kiegészíteni, hogy a szónokok, a költők és a történészek műveit tanulmányozva, mindenütt magunk találjuk meg a dolgok lényegét, hogy ne járjunk úgy mint Ixion, aki Junót akarta átölelni, de helyette csak egy felhő árnyékát találta meg. Ha – ahogy Platon mondta – ezt az útravalót lerövidített tapasztalatok és panaszok nélkül elsajátítottad, akkor fordulj a filozófiához. Mert én azon a véleményen vagyok, hogy ha valaki a teológiában, vagy a közéletben valamit el akar érni, annak előtte a szellemtudományokban – és ezeket értem a filozófia alatt – kellő mértékben iskoláznia kell magát... Így a „filozófia” megjelölés alatt természettudományokat, erkölctant és történelmet értek. Aki ezekben alapos képzettséget szerzett, annak számára megnyílnak a csúcshoz vezető utak. Ha jogi ügyekben képvisel valakit, tudni fogja, hogyan kell egy tartalmas jó stílusú beszédet elmondani, ha államügyekben akar intézkedni, tudni fogja, hogyan kell a méltányosság, az erkölcsösség és az igazságosság normáját érvényesíteni...

Kit ne bosszantana évszázadunk nagy hiányossága, hogy kortársaink mulasztása miatt, nélkülöznünk kell a régi auktorokat, és le kell mondani mindarról a nyereségről, amelyet a mai kor emberei is élvezhetnének, ha a régi szerzők veszendőbe nem mentek volna!...” (*Plöse és Volger*, 1989. 167-168.)